

Европейският съюз – съюз на икономическите свободи или съюз на субсидиите

Алекси Дамянов
Студент, Европеистика
СУ "Св. Климент Охридски"

alexi_damianov@mail.bg

Дали в икономиката на Европейския съюз доминират пазарните свободи или субсидиите е въпрос, който жизненоважно засяга съществуването и развитието на ЕС. Стартирал като чисто стопанско обединение, и днес Съюзът се крепи най-вече на определен брой общи за страните членки икономически интереси. Дали в ЕС доминира либералното или социалното начало може да се прецени по два основни признака – какви са икономическите политики на страните членки и каква е икономическата политика на Общността. Тъй като националните икономически политики са зависими от моментните политически обстоятелства в държавите, всеки опит за обобщение на насоките, механизмите и резултатите им би бил актуален и достоверен за крайно ограничен период от време. Затова по-нататъшното изложение ще се спере най-вече на икономическата политика на Общността, тъй като тя е характерна с по-дълготрайни процеси и тенденции.

Основната цел, с която през 1951 г. е създаден прародителят на ЕО и ЕС – Европейската общност за въглища и стомана, е да бъдат поставени във взаимозависимост стоманодобивната и въгледобивната промишленост на Франция и тогавашна Западна Германия, така че да бъде избегната практическата възможност за нова война между тях. Като основен способ да се постигне това обединение е определен моделът на свободната търговия. Моделът се доказва като успешен в гарантирането на сигурност и стабилност, както и в стимулирането на икономически растеж. Шестте страни основателки на ЕОВС се насочват към разширяване на приложението на свободната търговия от стоманата и въглищата към всички останали страни на обмена между тях. В Договора за Европейската икономическа общност от 1957 г. правителствата на Шестте се задължават да изградят Общ пазар, като гарантират свободното движение помежду си на стоки, работници, услуги и капитали.

Петдесет години по-късно, според официалния сайт на ЕС „приемаме Общия пазар като даденост... хора, стоки, услуги и пари се движат в Европа също толкова безпрепятствено, колкото и в една страна”¹. И наистина, основните три групи пречки пред Четирите свободи – митнически, данъчни и технически, към настоящия момент са като цяло преодоляни. С влизането в сила на митническия съюз през 1968г. е осигурен свободния обмен на стоки в Общността. През 1999 г. е окончателно уредено и взаимното признаване на стандартите, нанесло в ускорен срок удар по техническите бариери. След Шестата директива за ДДС и директивата за акцизите от 1992 г., от фискалните бариери ефективно запазват мястото си единствено преките данъци. Те обаче са загубили ролята на основно данъчно бреме и не могат да бъдат сериозна пречка за обмена на капитал.

Разгледан дотук, ЕС изглежда като почти постигнатия идеал на теоретиците на свободната търговия - единственото обединение от държави в света, което е постигнало такава висока степен на икономическа интеграция и пазарна свобода. Дори мастодонт на етатизма и меркантилизма като Франция се е съгласил да отвори националния си пазар в името на свободния обмен.

Въпреки това, тезата, която приемам за своя и която ще се опитам да докажа в следващите редове, е, че ЕС категорично не е рая на пазарните свободи и че значителна част от насоките на икономическата политика на Общността намират корени в стопански и социални философии, различни и противоречащи си с либералната. Накратко – ЕС е съюз по-скоро на субсидиите и рестрикциите. Причините за това са основно три: структурните фондове на ЕС, системата на квотите в Общия пазар и начинът на водене на външнотърговската политика на Съюза. Смятам и че поради вътрешната си структура, начинът си на работа и мястото си в международните отношения ЕС понастоящем и в обозримото бъдеще не може да бъде друг, освен съюз на субсидиите. Поддържам още тезата, че като съюз на субсидиите ЕС не може да бъде световна икономическа сила.

Същевременно, дръзкият замисъл, наречен Лисабонска стратегия показва, че ЕС има дългосрочното намерение да бъде повече от регионален играч в глобалното стопанство. Според нея, до 2010 г. съюзът трябва да се е превърнал в „най-конкурентната и основана на знанието икономика” на земното кълбо. Резултатите обаче са далеч от мечтаните цели. Както евфемистично се изразява за стратегията още през 2004 г. в EU Observer Майкъл Куонг – тя „не е пълен провал”². Не се изискват качества на анализатор от авторитетно икономическо издание, за да се прецени, че през 2007 г. ЕС не е постигнал главозамайващ напредък, с който да навакса изоставането си от плана. И въпреки това, водещите политици на Европа не са се отказали от нея и говорят за „ново начало”. Затова по-нататък в текста ще бъдат разгледан проблемът доколко е възможно приложението на либерален модел в ЕС като средство за издигане на Съюза като икономически фактор от световна величина.

Структурните фондове на ЕС определено са най-голямата пречка пред това да надуем фанфари в прослава на „свободния” пазар в рамките на ЕС. Най-тежко за бюджета на Съюза е финансовото бреме на Фонда за ориентиране и гарантиране на селското стопанство(ФЕОГА), който е практическия инструмент за осъществяване на Общата селскостопанска политика(ОСП). Разходите, предвидени за него във финансовата рамка 2007-2013 съставляват общо около 34% от всички разходи на Съюза³. Затова и неговото съществуване и начин на функциониране са най-често критикувани от либерални позиции. Самата идея за централно отпускани субсидии предизвиква високи нива на кръвно налягане у всеки честен почитател на пазарните свободи.

Наистина, самото съществуване на ОСП е в противоречие с либералната икономическа мисъл. На първо място, по нея се предоставят помощи на абсолютно всички фермери, които пласират продукцията си на пазара. Без разлика на такива, които имат намерение да развият стопанствата си и такива, които се задоволяват с малкото си, но достатъчно им да съществуват производство. Без разлика на такива, които използват субсидията за инвестиция в модерна селскостопанска техника и такива, които купуват с нея нова кола на дъщеря си.

Това е в пълно противоречие с либералното разбиране за справедливост, такова, каквото е дефинирано от фон Хайек в „Принципи на либералния обществен ред”. Нередно е да бъдат събирани средства от богатите и успешите, за да се дават на бедните и слабите, само защото са бедни и слаби. Според Хайек успехът е въпрос на „комбинираната игра на умения и шанс”, а социални помощи трябва да се предоставят само на хора, които са се родили физически неспособни да участват в пазарното състезание или доходите им са паднали под определен минимален стандарт. Определено нито един червендалест френски селяк с малка жизнеспособна ферма не попада в тези категории.

Изкуствено високите потребителски цени на продуктите на селското стопанство, които са пряка логическа последица от ОСП, са косвено определени като проблем от друг бележит мислител на икономическия либерализъм – Милтън Фридман. Според него „„защита” всъщност означава експлоатиране на потребителя”⁴. Той визира „защитата” от вносните мита за стоки на други икономики(които съществуват и в ЕС), но износните субсидии и гарантирането на минимални цени по ОСП също успешно допринасят за по-високи потребителски цени.

От либерална гледна точка може да бъде критикуван и Интервенционния резерв по ОСП, който, макар и не толкова усилено като през 80те години, се опитва да влияе по административен път на естествените циклични промени в търсенето и предлагането на пазара на селскостопански стоки. Няма да изброявам колко и кои либерални (и не само) икономисти не са съгласни с това кривите на търсенето и предлагането да бъдат грубо „гладени” с подобна командно-административна „ютия”, тъй като ограничението за този текст е едва 20 000 знака.

Системите за регулация на излишъци и дефицити в Общия пазар не винаги водят до рационални действия и ефективни резултати. Такъв е случая с регламент на Съвета от 1969 г., с който, поради опасност от свръхпроизводство на мляко се разпорежда изколване на определен процент от млечните крави в цялата Общност. Всъщност само във Франция има големи излишъци от мляко. В Италия например е точно обратното – има дефицит на мляко и млечни продукти. Въпреки това, тя е принудена да се съобрази и дори е осъдена в Съда на ЕО, задето се е опитала да заобиколи разпоредбите на акта.

Трябва да се отбележи, че и социалистически политици атакуват ОСП, задето предоставя субсидии на парче засята площ и облагодетелства най-вече големите ферми. Това е вярно, но ОСП също позволява съществуването на множество малки семейни ферми, които иначе не биха оцелели в условията на свободна конкуренция. Така че вливането на средства в големите стопанства им помага да оптимизират производството си, но не и да изместят малките, като по този начин ги спира да разширят пазарния си дял. Колкото до критерия „повече обработвана площ – повече пари”, той заменя една далеч по-неефективна система. А именно – плащане според вида на засятата реколта. Коего закономерно води до масово засяване например на репички, защото за тях се плаща най-много, независимо, че пазарът на репички е отдавна преситен с продукцията.

Що се отнася до останалите три структурни фонда(за които са предвидени 36% от разходите по финансовата перспектива 2007-2013³) – Европейския социален фонд(ЕСФ), Европейския фонд за регионално развитие(ЕФРР) и Финансовия

инструмент за ръководене на риболова(ФИРР), те съвсем не могат да бъдат толкова лесно анатомосани като механизми на зле ориентирана общностна политика в стил „златните години на социалната държава”. Всъщност ЕСФ е от малкото управленски инструменти на Общността, откровено насочен към постигане на поставени от Лисабонската стратегия цели. Но освен инвестирането в образование, равенството между половете и поколенията, в целите му по отношение на бедните региони в ЕС са вписани още „конвергенция” и „създаване на устойчиви работни места(пълна заетост)”⁵. Конвергенцията(сближаването) с административни средства на бедни с богати групи, били те от социални прослойки, от региони или от държави членки в ЕС е неприемлива за либералната мисъл. Защо това е така вече беше разгледано във връзка с ОСП.

По отношение на „пълната заетост” Фридман изказва убеждението, че равнището на „естествената” безработица в икономиката се достига, когато има стабилно ниска инфлация⁶. Той изобщо не разглежда влияние върху безработицата с централно планирани средства като инструмент за достигане на нейното равновесно ниво. Освен това, според данни на ЕВРОСТАТ от ноември 2006г., в 14те държави, които получават най-много средства от ЕСФ, средната инфлация е 3,01 %. Тя не се отдалечава много от средната за тогавашния ЕС на 25те, която е на почти идеалното равнище от 2,1%. Според монетаристката логика, безработицата в тези 14 страни не е много далече от „естественото” си равнище, което не оправдава разходването на многомилиардни средства за намаляването ѝ.

ЕФРР също има цели, напълно приемливи за либералите. Те са общоприетите развитие на инфраструктурата, подобряване на транспорта, насърчаване на инвестициите. Основният смисъл на фонда обаче е друг - подпомагането на изостанали или западащи региони чрез създаването на трайна и устойчива заетост⁷. Коментарът вече не е нужен, само за пореден път ще добавя: много и недоволни либерали. Ако в случая има подходящ цитат, той е отново на Фридман - „работните места не се ядат” и „ако всичко, което искаме, са работни места, можем да създадем колкото си искаме – да накараме хората да копаят дупки и след това да ги зариват”⁴.

ФИРР, със своя неголям бюджет и кратката цел да опази морските биологични ресурси (макар и чрез система на субсидии) съвсем не е способен да произведе толкова много начумерени либерални чела, затова няма да му отделям внимание по-нататък в текста.

Кохезионният фонд обаче по никакъв начин няма да бъде подминат от настоящия анализ. При него има най-ясно разграничение на плащащи държави и държави, на които им плащат. От всички останали фондове и богатите страни членки получават(макар и по-малко) средства за изостаналите си райони и производства. В Кохезионния фонд може и най-ясно да се открие принципът на финансова солидарност между страните членки. При другите фондове всички плащат за абстрактна цел като регионално развитие или по-висока заетост – в КФ богатите откровено плащат на бедните, защото са такива (критерият дадена страна да получи средства е нейният БНП да не е повече от 90% от средния за Общността). Финансовата солидарност в Съюза може да бъде оприличена на „положителната (социалната) справедливост” в едно национално общество,

заклеймена от фон Хайек като принцип, който „води не само до разрушаване на индивидуалната свобода... но се оказва и мираж или илюзия”⁹.

Що се отнася до националните квоти, то от либерална гледна точка те са препятствие за държавите в ЕС да развият пълния си производствен потенциал и по този начин представляват ограничение за свободния пазар. Също така, те спират по-изостаналите страни да увеличават динамично производството си и да реализират догонващ растеж.

Квотите оставят на фирмите, които искат да произвеждат повече единствената възможност да пренесат част или цялото си производство в Третия свят, като по този начин предизвикват безработица в Евопа, която не би съществувала естествено.

Колкото до външнотърговската политика на ЕС, начинът, по който Комисията я води е смесица между меркантилизъм и протекционизъм. Разглежда се като проблем отрицателния търговски баланс с Япония например и то защото внасяните японски стоки са най-вече от високотехнологични отрасли – в тях ЕС приема особено чувствително надмощието на Източна Азия¹⁰. По въпроса Фридман казва: „заблуда е, че износът е добър, а вносът – лош. Не можем да ядем, носим или използваме стоките, които изпращаме в чужбина”⁴.

В търговските отношения със САЩ пък периодично се достига до моменти на силно напрежение и (основателни) взаимни обвинения в протекционизъм посредством експортни субсидии, които на няколко пъти почти прерастват в търговска война. Какво ми остава, освен простичко да се отбележа, че търговска война и свободна търговия са противоположни понятия.

След общия преглед на въпроса защо ЕС е по-скоро съюз на субсидиите, сега ще разгледам и втората част от тезата си – защо ЕС не може да бъде друг, освен съюз на субсидиите. Ще допусна хипотетична ситуация, в която на ниво страни членки и ниво Общност има политическа воля за реформа на ЕС в либерален дух. Определението за либерализиране на икономиката на ЕС със сигурност включва премахване или драстично намаляване на средствата по структурните фондове, премахване на квотите, снемане на протекционистичните мерки във външната търговия на ЕС, но не и промяна във вноските на държавите за евробюджета. Някои почитатели на Адам Смит са склонни да скръцнат със зъби по отношение на „несправедливото” събиране на бюджета на ЕС – страни от сходен икономически ранг внасят различни по големина средства. Основните два източника на евробюджета са вноски на държавите, представляващи процент от събраните средства от ДДС и от БВП – нито едно от тях не се влияе от административни действия на европейско ниво. Така че принципът кой колко внася в бюджета не е политически и следователно не може да бъде либерален или социален.

И така, да започнем с въображаемото премахване на структурните фондове. Следствие от оряване на средствата на ФЕОГА ще бъде разоряването на голяма част от дребните и средни фермери в ЕС. Многобройно население, към момента заето като земеделски стопани, ще трябва да търси нов начин на препитание. Районите, за които се грижи ЕФРР от изоставащи ще се превърнат в западащи и населението им постепенно ще се ориентира към градските центрове или по-перспективни селскостопански земи. Това развитие на ситуацията ще нанесе тежък удар върху социалната стабилност на страни членки с голям процент селско или бедно население.

От друга страна, либералните мерки ще доведат до уедряване на земевладението, повишаване на производителността и навлизане на високи технологии в селското стопанство. Възможно е част от засегнатото население да намери препитание като наемни работници в уедрените стопанства. Същевременно, чрез съкращаването на фондовете ще бъдат освободени средства, които Общността или държавите ще могат да инвестират в развиване на високотехнологични отрасли на промишлеността. Това ще създаде нужда от работна сила в градовете, а тя може да бъде задоволена от част от населението на западните райони. Така произведените от реформите безработица и обществено недоволство могат да бъдат сведени до поносими размери и то без груби административни намеси, а най-вече поради вътрешната логика на пазара.

Друг риск за прилагане на либералния модел е в определени райони “шоковата терапия” на прекратяване на субсидиите да предизвика не уедряване, а пълно фалиране на даден сектор от селското стопанство. Например, ако във френския департамент Дордон при субсидиите е имало много малки и средни ферми, произвеждащи репи, след премахването им те ще бъдат смазани от евтина продукция на репи в друга част на страната или ЕС. Да предположим, че в района се разраства голямо конкурентноспособно стопанство, произвеждащо дини. Голямото стопанство изкупува земите на бившите малки ферми и наема местните хора, за да отглеждат дини. При подобно развитие на нещата получаваме не само нарушено разнообразие на селскостопанските култури в района, но и много гневни селяни, които все пак предпочитат да произвеждат репи за себе си, отколкото дини за собствениците на голямата ферма.

Възможно е усиленият процес на урбанизация, който ще бъде предизвикан от рязкото обедняване на дотогава субсидираните изоставащи райони да не се осъществи с достатъчно бързи темпове. Като следствие от това продължителни периоди от време в селските райони ще съществуват големи маси население с лошо социално положение, които по презумпция са генератор на общественоразрушителни настроения.

Отделен е въпросът, че дори и да се осъществи в кратки срокове, преселването на обеднелите селяни в градовете ще има много висока социална цена. Както уместно отбелязва Питър Бъргър “във всяко индустриално общество образованието е станало най-важно средство за възходяща мобилност”¹¹. Да се организират от административни органи курсове за преквалификация на останалите без работа селскостопански работници няма да бъде съвместимо с либералната доктрина - насочването към ограничен набор трудови възможности е нарушаване на свещената за либералите „индивидуална свобода”. Преселниците от бедните райони естествено ще бъдат тласнати в сектора на т.нар. McJob - лесно намираната, ниско платена и без големи възможности за развитие трудова заетост. Според историческия опит от ранните стадии на капитализма, наличието на широки слоеве нископлатена работническа класа е бомба със закъснител, заредена със социално напрежение.

Отделно от всичко това, твърде вероятно е миграционната вълна да се насочи не само от селските райони към градовете, а и от бедните страни членки към по-богатите. Кохезионният фонд е създаден именно за да парализира такава вълна в зародиш, а не от обикновено човешко състрадание. По-изгодно е да се дават

милиарди на бедния Юг и Изток, за да си стоят гражданите им там, а не да търсят щастието си в развития Север и Запад и посредством готовността си да работят за по-малко пари да генерират безработица сред местните хора.

Реформирането на преразпределителните механизми на Общността, ако успешно постигне целите си, естествено ще обуслови премахването на протекционистичните мерки във външнотърговски план. Високотехнологичните производства в страните от ЕС, посредством стимулиране с освободените от фондовете средства, ще са станали достатъчно конкурентноспособни, за да не са им нужни субсидии в пазарното съревнование със САЩ, Япония и източноазиатските икономически тигри.

Отделен е въпроса, че европейските производители ще се чувстват най-добре не само стимулирани посредством научни изследвания и инвестиции в подготовка на квалифициран персонал, но и прилично субсидирани. Това е напълно естественото им поведение - едва ли ще бъде лесно да се обясни на „Еърбъс“, че възможността да прекършат гръбнака на „Боинг“ ще им бъде отнета, защото ЕС иска да изпълнява поетите в рамките на СТО ангажименти. Засегнатите компании ще задействат групи за натиск, които да повлияят на европейско ниво за запазване на субсидиите.

Премахването на квотите също би могло да допринесе за глобалната конкурентноспособност на ЕС. Европейските фирми вече няма да са принудени да изнасят производството си в Азия – това ще доведе до трайно по-висока заетост, а тя от своя страна – до по-динамично производство. Цената на труда в ЕС няма да падне под тази в Пакистан, но може европейците да бъдат предпочетени като по-квалифицирани и по-производителни работници.

Освен това, премахването на квотите ще предизвика много по-усилена конкуренция вътре в самия Общ пазар. Посредством нея ще се достигне до уедряването на някои изкуствено раздробени отрасли, както и до регионалното или националното специализиране в определени производства. Например, „Кедбъри“ и съответно Великобритания ще получат заслужено по-голям от досегашния си дял в производството на шоколадчета, защото техните шоколадчета са по-добри от полските например.

Споменатата по-висока заетост обаче според простите закони на пазара ще доведе до по-високи заплати. Съответно оттеглянето на клонове на европейски компании от Третия свят ще резултира в по-висока безработица там, а тя – в по-ниска цена на труда. Така фирмите няма да бъдат принудени да изнасят производства извън Европа, но ще го правят напълно доброволно, с цел икономии от производствените разходи.

Що се отнася до предимството на европейските работници откъм качество на продукцията, от настоящия опит в тази област е видно, че и фирмите, и потребителите са склонни да се примирят, че ризата е шита от несръчен пакистанец с черно под ноктите, стига да им струва с 10 евро по-малко от шитата в Европейския съюз.

Да не говорим, че е напълно невероятно трудът в ЕС да поевтинее дотолкова, та да наведе бизнеса на мисълта да върне производството си в Европа. Използването на детски труд в Южна Азия и Черна Африка, както и на затворнически в Китай води до толкова ниски възнаграждения, че те са напълно неестествени и

непостижими в условията на свободен пазар и правова държава. В Европа съществуват и силни профсъюзи, които по никой начин не биха допуснали европейският работник да получава не много повече от китайския.

Описаните дотук вероятни резултати от провеждането на либерализация на икономиката на ЕС, показват, че високата социална и политическа цена, която страните членки трябва да платят за подобна промяна, е непреодолима пречка тя да бъде извършена.

Тогава следва основателния въпрос дали не може преходът към либерален модел в икономическата политика на ЕС да се осъществи на повече и по-малки етапи на реформи, без да се предизвикват тежки обществени сътресения. Такъв е логичния подход на национално правителство, което управлява социално чувствителна страна, но желае да провежда либерална политика. В огромното политическо и икономическо тяло на Общността обаче това е невъзможно. Разходът на политически, научни, административни и финансови ресурси за планиране, обсъждане и прокарване на всяка реформа на ниво ЕС прави задължително тя да има радикален характер. Нерационално би било да се изразходват големи средства за промени с незначителен ефект.

Приемане на акт на Общността традиционно отнема от 1 до 3 години. Дори и да се допусне, че в даден исторически момент имаме едновременно Европейска комисия с намерение да либерализира икономиката на ЕС, както и благосклонна към това конюнктура в Съвета и Европейския парламент, то с абсолютна сигурност подобно статукво няма да издържи повече от 3 години.

Но подобно допускане е по-скоро в сферата на научната фантастика. Нормативна мярка, която се очаква да нанесе удар по социалната структура на победните страни-членки и така да доведе до падането на правителствата им по никакъв начин не може да получи подкрепата на същите тези правителства в Съвета на министрите.

И ако отидем още по-далеч, практически невъзможно е на Европейски съвет да бъде договорено премахването или драстичното намаляване на структурните фондове. Доказателство са танталовите мъки, с които през декември 2005 г. Тони Блеър успя да изтъргува отказа на Великобритания от 10 милиарда евро от отстъпката ѝ за бюджета на ЕС срещу мъглявото обещание за реформа на ОСП през 2008.

Окончателният извод от изложеното дотук е, че като съюз на субсидиите ЕС не може да се издигне до световна икономическа сила. За сметка на това, при настоящите условия съюзът успешно гарантира на страните членки стабилна, устойчиво развиваща се икономика и е способен да поддържа политическо и социално равновесие вътре в себе си. Доколкото ЕС все още е и съюз и на богати, и на бедни страни, сегашното му положение на регионален играч и средство за осигуряване на мир и благоденствие за европейците, е неговата естествена роля.

Цитирани източници

¹ Официален сайт на ЕС, раздел „Общ пазар” http://europa.eu/pol/singl/index_en.htm

² Michael Kwong, What is the Lisbon Strategy?, EU Observer от 22 март 2004 г. <http://euobserver.com/19/14880>

³ The EU Budget in detail. Официален сайт на Европейската комисия. http://ec.europa.eu/budget/budget_detail/index_en.htm

⁴ The Case for Free Trade. Milton Friedman and Rose D. Friedman <http://www.hoover.org/publications/digest/3550727.html>

⁵ Communication from the Commission on the Social Agenda. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52005DC0033:EN:NOT>

⁶ Friedman, Milton. The Role of Monetary Policy. *American Economic Review*. 1968.

⁷ Официален сайт на ЕС, раздел „Клаузи и инструменти на регионалната политика” <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/g24203.htm>

⁸ Регламент на Съвета за ФИПП <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l60017.htm>

⁹ Фридрих фон Хайек. “Принципи на либералния обществен ред”. <http://www.mediatimesreview.com/december05/Liberalism.php>

¹⁰ Дик Ленърд. Справочник за ЕС. The Economist. София, 2006, издание на Делегация на ЕК

¹¹ Питър Бъргър. „Капиталистическата революция”, С., изд. ЛИК, 1998